

Ajánlom ezt a félkomoly irományt (nagyon) régi barátsággal Szörényi Laci barátomnak

Motto: „Akkor lesz kemény a cserép, ha meleg a kemence!” Sirák, 27/5

Balassa János éneke sólymocskájáru

Az én sólymocskám Palojtán vagyon,
Sziviben szerelmem nő igen nagyon,
Belőle ikrája foly igen lágyon,
Kit drága kenetül magamnak tartom.

Gondolkodván érte, nem tudok s mind állok,
Ha eszemben jut, csaknem meghalok,
Szerelmiért Palojtára gyalog ballagok,
Mint ész nélkül járó, szűkös bolondok.

Mikor hozzá megyek, elmosolyodik,
Előmben jóvén ő *felfosztozik*,
Okulárját mutatván szemem tisztíttatik,
Ragyadó szerelme szívemben férkezik.

Ó én sólymocskám, ha közelben laknál!
Kékkői kapun hozzám bejárhatnál,
Sok jót is nálam gyakran találhatnál,
Megtölteném begyedet, kit azután látnál.

Az én kezemre tégedet vennélek,
Szép nyoszolyámra mellém fektetnélek,
Karjaimmal gyakran téged ölelnélek,
Végre mint az nyúl, által is szöknélek.

Noha kezemen vagyon apertúra,
 Mely szemeimet genyebűl tisztítja,
 De ha sólymocskámnak rám fordul az fara,
 Mindjárt szememnek megjön szép világa.

A fenti – a tanulmány címét adó – ének Madách Gáspár kézírásában, a Rimay-Madách-kódex II. kötetének 32. lapján maradt fent. Irodalomtörténeti historiográfiája nem érdektelen.

A verset elsőként Radvánszky Béla tette közzé, szerzőjének *Rimay Jánost* tartva.¹ Rimay életrajzírója, Ferenczi Zoltán, szintén *Rimay*-nak tulajdonította a verset, mely, szerinte „elég zavaros”.² Akkor is erre a versre gondolhatott, amikor azt írta: „piszkos célzás van”³ benne. Eckhardt Sándor a Balassi kritikai kiadásban Balassi Bálint apját, *Balassa Jánost* vélte a szerzőnek (de megengedte, hogy a verset Rimay János apja, *Rimay Gergely* is írhatta). Az ének szerinte „a régi magyar szerelmi költészetnek legérdekesebb s talán egyetlen épen maradt terméke”. Jellegét tekintve pedig a nyugat európai, elsősorban olasz költészettel állítható párhuzamba, „Merész, szinte précieux kép”-et vélt felfedezni benne.

Gerézdi Rabán nagyon másképpen látta, s lényegében az ő véleményét fogadta el a szakirodalom. Mint írja, a vers: „éktelen malacság”, „Fertelmes disznóság: de ha naiv vagy gyanútlan vagyok, rajongó szerelmes versnek is olvashatom”⁴ – azaz, az udvari stílust parodizáló lator vers, szerzője pedig minden valószínűség szerint *Madách Gáspár*.

Ezt a nézetet – Madách Gáspár lator éneke – fogadta el Stoll Béla,⁵ és a kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Varga Imre is.⁶ Az utóbbi Madách Gáspár szerzőségét és a címben megnevezett Balassa Jánosnak a 17. század első felében élt Balassa Jánossal, Balassa Zsigmond fiával való azonosságát levéltári adatokkal is valószínűsítette.⁷

Jankovics József részben megkérdőjelezte Gerézdi álláspontját. „Nem tudok másra gondolni, mint hogy Gerézdi saját erkölcsi mércéjét erőszakolta rá a szövegre” – írja.⁸ Nem vitatva Gerézdi helyes

¹ Rimay János munkái. Kiadja báró RADVÁNSZKY Béla. Bp. 1904. 35–36.

² FERENCZI Zoltán, *Rimay János (1573-1631)*, Magyar Történeti Életrajzok, Szerk. DÉZSI Lajos. Bp. 1911, 120.

³ Uo.

⁴ Gerézdi, 693

⁵ Stoll, *Pajkos énekek*, Bp. 1984, 95, 138.

⁶ Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. Szerkeszti: STOLL Béla. 12. kötet. Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei. Sajtó alá rendezte: VARGA Imre, CS. HAVAS Ágnes, STOLL Béla. Bp. Akadémiai, 1987. 9-68., 661-732.

⁷ Varga Imre, *Tallózások Madách Gáspár körül*, ItK, 1968_01_067-074

⁸ Jankovics József, *Ex occidente...*, Bp. Balassi, 1999. 56.

felismeréseit, túlzónak tartja az „éktelen malacság” álláspontot. Ő olyan helyzetdal-paródiát lát a versben, amely összes szexuális utalásával együtt a „lator dúdolás” műfaj visszafogottabb, illedelmesebb terméke.

Szilasi László mutatott rá Gerézdi értelmezésének ellentmondásaira; mint írja: „Gerézdi interpretációja tulajdonképpen a híres kifakadás⁹ ellenkezőjét állítja. Valójában mindvégig amellett érvel ugyanis, hogy Madách Gáspár verse nagyon is ékesen: az elocutio több lehetőségét is megragadva malackodik.” Illetve: „Gerézdi itt nem kevesebbet állít vagy árul el, mint azt, hogy a csúfság szerinte végülis maga a paródia. A kétértelmű szöveg ocsmányabb, mint a nyers szókimondás. Az egyértelmű jelentéssel nem rendelkező vers: lator. Perverz pedig az, ami besorolhatatlan.” Gerézdi alapvető álláspontját, helyesen, így foglalja össze: „(...) némi kacifántossággal azt állítja, hogy (ne legyünk naívak, se gyanútlanok): a 'sólyom' a szeretőt, a 'szív', az 'okulár', a 'begy' és az 'apertura' a vulvát, az 'ikra' és a 'kenet' annak illatos nedveit, a 'szerelem' és a 'szem' a péniszt, az 'áll' és 'megtölt' igék annak működését, a szem megtisztulása és a látás visszanyerése pedig magát a coitust allegorizálják.” Miközben felfigyel Gerézdi bonyolultabb értelmezésére is: „ugyanis, bár nem tulajdonít neki jelentőséget, mellékesen mégis megjegyzi, hogy amiképpen a (feddő szándékú) kurvacsúfolónak az aposztrophé, azonképpen a (csúfolódó) sólyom-versnek a prosopopoeia a domináns trópusa.” Szilasi szövegértelmezését azonban nem mindig tudom követni.¹⁰

⁹ „éktelen malacság”

¹⁰ „A vers megszemélyesítő fikciója egy olyan beszélőt alkot meg, aki teljesen tájékozatlan a szerelmi költészet terminológiájában, és az ősdilettáns - megszállító igyekezetében - a számára kézhezálló: vadászati, halászati és orvosi szak kifejezések összebarkácsolására és szerelmi célú felhasználására tesz (jóllehet némileg talán eredeti, ámde teljesen elfuserált) verses kísérletet. Sólyom, ikra, kenet: Ferenczinek igaza van, a képzetkörök ilyenén vegyítése valóban zavarosnak mondható. Műveletlenség és akarás lehangoló párosa mellé a második strófában aztán felsorakoznak a testi tünetek, a halálközelség, a teljes szociális és szellemi lepusztulás nyers leírásai: a beszélő a szerelmi örület, az al'iskh áldozata, mivel azonban sem magát a fogalmat, sem annak konvencionális kifejezési módjait nem ismeri, és újakat sem talál (ki), kénytelen a vallomás keresetlen, áttételek nélküli, prózai egyszerűségével fogalmazni. A poétaként megszólalni kívánó Balassa János minden egyes szavával saját, oly nagy igyekezettel óhajtott költői arculatát rongálja. A folyamat a harmadik strófában éri el tetőfokát: ugyan, képzeljünk már el egy sólymot, csábos mosollyal a csőrén, amely meglátván a szeretett férfit, oly módon vetkőzik le, felettébb izgató és minden jóval kecsegtető lassúsággal, ahogyan egy virág bontja ki a szirmait - és ráadásul még szemüvege is van. A prosopopoeia persze őrzi a tükrösség témájához való alkati vonzódását: a sólyom okulárja a beszélő szemét gyógyítja, a strófa utolsó sorában pedig felcserélődnek (jelentsenek bármit) a szerelem és a szív attribútumainak (az első strófa második sorában bejelentett) birtokviszonyai. Balassa János fiktív szerelmi vallomása a jelenvaló közönség számára szerintem elsősorban azért lehetett röhejes, mert egy olyan szerelmi egyesülről számol be (a maradéktalan kitárulkozás szegysenteljes és felettébb esetlen nyelvén), amelynek során a beszélő képtelen volt megőrizni eredeti macho identitását. Asszonnyá lettél. (Hiába növesztett annyi csikorgó télen át a kín.) És még be is vallja!” Vagy: „A harmadik strófa utolsó sora a Gerézdi-féle értelmezést komolyan véve ráadásul kifejezetten arról értesítene, hogy a sólyomnak (is) van pénisze, és a beszélőnek (is) van vulvája – ami számomra azért mégiscsak egy kissé valószínűtlennek tűnik.”

Érdekes és ötletes Bene Sándor interpretációja,¹¹ aki – legalábbis a főszereplő azonosításában – visszatér Eckhardt koncepciójához, azaz a címszereplő szerinte a 16. századi főúr, Balassa János, Balassi Bálint apja. Legfőbb érve az „apertura” (=nyílás, lyuk) értelmezése, amelyben Balassa János közismert kézsebét véli felfedezni. Továbbá a „szemfájás”-t (amelyet – nyilvánvalóan metaforikus értelemben – Balassi Bálint is emleget első fennmaradt, 1577. július 11-én kelt, Balassa Andrásnak írt levelében) azonosítja a nemi betegséggel, amelyet – kutyaharapást szőrível – a szabályozott nemi étellel (házasság?) lehet gyógyítani. A „fájó szem” gyógyítására szerinte a tárgyalt vers három gyógymódot is kínál. Az első – nevezzük nevén – az önkielégítés (Szilasi is így véli, ám ő figyelmeztet a „kezemen vagon apertura”-szerkezet radikális többértelműségére), a második a hagyományos mód („okulár”, far), a harmadik, itt idézzük a szerzőt: „... az okulárba illetve farba nézés eredményének tartósítása, a sólymocskából kinyert nedvek tárolása, a „szem” későbbi (találkozások közötti) kenetetésére. Pajzanságnál többről is szó van itt, gyilkos gúnyról, a korabeli vulgárpetrarkista szerelmi üdvtan tudatos kifigurázásáról.” Az utóbbi mondat Szilasi mondandójára rímel: „Itt, a vers legvégén maguk a neoplatonikus szerelemtanok kapják meg (mellékesen) oppozicionális kritikájukat. Hiszen a színről színre látás (apokaliptikus) fényességéből mindezek szerint csak itt lenn és csak ott benn részesülhetünk.”

Mind Szilasi, mind Bene figyel a vers bibliai vonatkozására: „az okuláris allegorézis azonban ebben az esetben sem a szerelmi költészet terminológiájának kiforgatását célozza, hanem - a Szentírását. Versünk ugyanis, ha valaminek, akkor talán inkább János jelenései egy locusának paródiája: „Szemgyógyító írral kend meg a te szemeidet, hogy láss.” (Jel 3,18) Az okuláris allegorézis tehát, mint oly sokszor, most is apokaliptikus.”¹²

Alapvetően én is Gerézdi interpretációját osztom,¹³ legalábbis annyiban, hogy nem értek egyet Eckhardt szemérmes véleményével, s Rimayt sem tartom a szerzőnek. Ám Gerézdi erkölcscsősz – Jankovics József által joggal kifogásolt – felhangjait eltúlzottnak vélem, és – egyet értve Szilasi Lászlóval – azt sem gondolnám, hogy a vers lator, vagy udvari szerelmi énekként lenne olvasható; másról van itt szó.

Miről?

És megfordítva: miről nem?

¹¹ BENE Sándor, *Balassi Bálint tréfája*, in: *MAMŰL LX*, Budapest, 2011, 28–31.

¹² Szilasi, i.m.,

¹³ Aki – többek közt – a „Bendő Panna komáromi asszony éneke” c. verssel való hasonló hangütést is bevonja érvelésébe. Mint írja, „Már lelőhelyük azonossága is az esetleges vérrokonság gyanúját kelti. Balassa János éneke — mint tudjuk — „Rimay János verses-könyve” 2. kötetének 34. lapján foglal helyet, Bendő Pannáé pedig az ezt megelőző 33-on díszel.” Nem. Panna asszony verse valóban a 33. oldalon található, de nem megelőzi, hanem követi a Balassa János nevében írt verset. Túl az akribián: a két vers vonatkozásait tárgyaló, részletes filológia elemzésben ennek van (lehet) jelentősége. Vö. Gerézdi, i.m., 691.

Egészen bizonyos vagyok benne – csatlakozva Gerézdihez –, hogy a vers egyik Balassa Jánosnak sem a szerzeménye, hanem a 17. századi Balassa Jánosról szóló gúnyvers. Nem paródia, az más. Inkább groteszk. Bahtyin, Rabelais művészetéről szólva, így definiál: „„A groteszk ábrázolás azokat a testrészeket hangsúlyozza leginkább, amelyek nyitják a testet a külvilág felé [...] – vagyis a nyílásokat, a test kiugró részeit, a különféle kinövéseket és elálló tagokat: a tátott száját, a női nemi szerveket, a keblet, a phalloszt, a potrohos hasat, az orrot. A test csak az olyan aktusokban tárja fel növekedő, rögzíthető kontúrjaiból állandóan kilépő lényegét, mint a közösülés, a terhesség, a szülés, az agónia, az evés-ivás, az ürítés. Ez az örökké nyitott, örökké teremtő és teremtdő test a nem fejlődésének egyik láncszeme, pontosan két láncszeme, amely az említett aktusokban egymásba fonódva, egymásba hatolva mutatkozik meg.”¹⁴

Ezért találunk a versben olyan szavakat – okulár, ikra, apertúra – amelyek nem versbe valók. Legalábbis, tudtommal, egyik sem fordul elő a kor költészetében. De hát mit tudunk a 16–17. század ilyen jellegű magyar költészetéről? Gyakorlatilag semmit.

Annyi bizonyos, hogy az alapképlet, sólymocska, kézre hívva, a magyar petrarkista-udvari-arisztokratikus költészet alapképlete is, Balassi Bálinttól Esterházy Pálig. „Téged pedig, sólymom, én édes vad ráróm, az én sok kiáltó szóm / Kezemre nem hívhat (...)” olvashatjuk (57. vers) Balassinál. A sólyom maga a szép ifjúság, „Tudjátok, úgy illik ifjú aggjal öszve, / Mint az íkes sólyom az bagoly físzkébe” –írja Tatár (Tar) Benedek *Házasságról való dicséretében* (1541). Czobor Mihály Chariclea-történetében (1600 k.) a gyönyörű nő „Mosolgott szájával, sólyom-szemével is” III. „Sólyom-szeme villag, mint égnek gyertyája”.

És világos a szembaj és a szemgyógyítás metaforikája is, az előbbi a megkívánás, az utóbbi a beteljesülés.

Tiziano híres képe, a *Szent és profán szerelem (Amor Divino e Amor Profano)*, nyilvánvalóan a magaskultúra terméke. Viszonyítsuk ehhez Balassa János alantas mondandóját!

¹⁴ Mihail БАХТИН, *François Rabelais művészet, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Osiris, Budapest, 2002. 35–36.

E címet a moralizáló 18. század ragasztotta a festményre, 1792 óta nevezik így, egyáltalán nem bizonyos, hogy az 1514-15 körül festett kép ezt a neoplatonikus koncepciót tükrözi. (Illetve attól függ, mit értünk szenten és profánon.) Tiziano a velencei Nicolo Aurelio és Laura Bagarotto (címere a szarkofágon) 1514-ben kötött házasságára festette a képet. Az egyik népszerű értelmezés szerint a menyasszony fehérbe öltözve ül, Vénuszt pedig személyesen Ámor segíti. A váza és az ékszerek szimbolizálják az evilági múltó örömeit, az égő láng pedig Isten szeretetét, az örök mennyei boldogságot. Mostanság (Ian G. Kennedy, 2007) inkább az a koncepció terjed, amely szerint a két nő azért olyannyira hasonló, mert ugyanazok: a menyasszony még szemérmes, felöltözött, a feleség már ruhátlan, a házas örömeiben részesülő, a kezében lévő mécses a szerelem lángjával ég (ennek az elképzelésnek némileg szépséghibája, hogy a menyasszony egyszer már férjnél volt, megismerhette az ezzel járó érzeményeket).

Mások arra a spártai szokásra utalnak, hogy a szüzek ruhátlanul, a matrónák pedig felöltözve járnak. [Mario Praz]. Hol itt a szűz? Vagy az első férj impotens volt?

Van olyan művészettörténész, aki a plátói és a testi szerelmet; vagy az okos és balga szüzet véli felismerni, [Jodra, Serge, 2007], gyakori a „kétféle Vénusz” elképzelés, amely Ficino eszméinek és a neoplatonista tanoknak megfelelően értelmezi a képet.¹⁵ Más a felöltözött Aphrodite Pandemost (balra) szemben a meztelen Aphrodite Urániával gondolja felfedezni [Calzona, Lucia]. Megint mások szerint kódolt üzenetet tartalmaz Bagarotto (a menyasszony apja) ártatlanságáról (akit hazaárulás miatt kivégeztek, akárcsak a hölgy első férjét). Nadia Gaus (2004) megjegyzi, hogy a kép a szokással éppen ellentétesen is értelmezhető: a jól öltözött nő a profán szerelem, míg a meztelen nő szent szeretet.

¹⁵ .Vö. pl.: Pál József, Az újjászületett Isten-képről, Korunk - 3. folyam, 19. évf. 7. sz., <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00139/palj.html> (20014.09.01)

Walter Friedländer hasonlóságot lát a festmény és Francesco Colonna: *Hypnerotomachia Poliphili*je (Velence, 1499), az olasz reneszánsz híres szerelmi álmeregénye között, ennek alapján úgy véli, hogy az egyik nő Poliat (a regény főhősének, Polionak a kedvesét) a másik Vénuszt ábrázolja, lényegében a Pietro Bembo kidolgozta allegorikus rendszerben.

Nézzük a képet!

Egy szépen öltözött és egy majd meztelen hölgy ül a kút kávéján, mely kút egy szarkofág.¹⁶ Az utóbbi hölgyről azonban jegyezzük meg: van éppen ruhája, betakarhatná magát a vörös lepelbe, de hát ő inkább meztelenkedik.

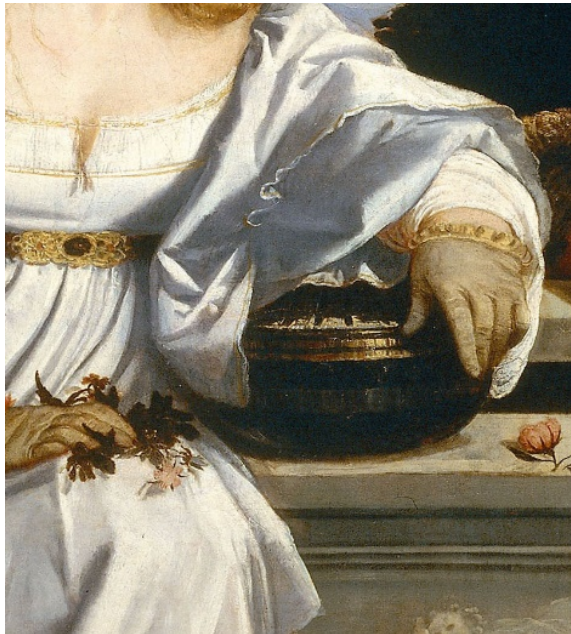
¹⁶ A továbbiakban kifejtendő értelmezésem jórészt erre az írásra támaszkodik: Patricia Simons, *The Sex of Men in Premodern Europe: A Cultural History*, Cambridge University Press, 2011, 245–246.

A kút vízében tapicskol Cupido.

Tudjuk: a coitus, a kor felfogása szerint folyadékok elvegyülése, összekeveredése.

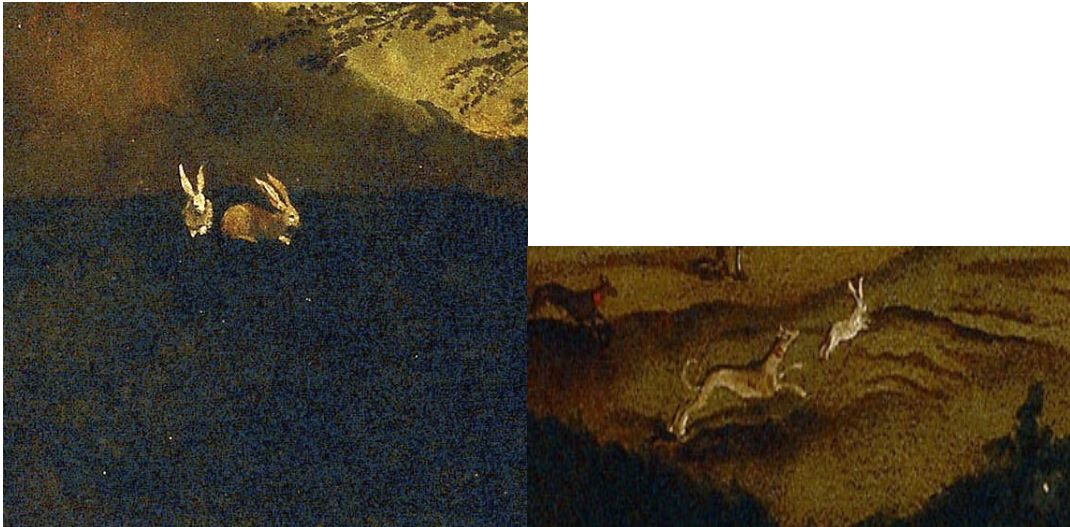
A felöltözött nő kezében virág, rózsza, akárcsak a szarkofág-kúton, s rózsára hullik (egyértelműen fallikus szimbólumon át) a folyadék is.

A kép jobb oldalán pasztorál-idill, továbbá nyuszit űző agár, a másik oldalon is két nyúl, azok az állatok, akik Arisztotelész szerint a női szeméremtetet és a termékenységet idézik fel, mivel „spermában gazdagok”.

A szarkofágon erőszakos jelenet, mezítelen férfi verése, a háttérben mezitelen alakok. Mi ez? A nemi szenvedély? Vagy, a szarkofág jelentéséhez igazodva, a kivégzett férjre és apára emlékezés?

Férfi és női ikra egyaránt létezik, a folyadék (ikra, kenet, olaj) ugyanaz, mint amit Cupido fölkavar, a nyúlként általszőkellés sem más, mint amiért Tiziano képén is ott vannak a nyuszik. A két nő közül a ruhás ugyanazt a virágot tartja, mint amelyre a fallikus csőből a folyadék ömlik, nyilván ő az illendően gyönyörben részesíthető–részesülő, a feleség státusa. Bal kezében, szinte a hóna alá vonva, birtokló gesztussal, egy edény, egy *lezárt* edény. Egy *nagy* tároló.

A másik, a mezítelen nő kezében füstölgő és kicsi edény, tűz. Mécses, petróleumlámpa. Ő a sólymocska. Gombrich ír a láthatatlan entitás durvább, anyagi formájáról. Az eszmék Isten elméjében vagy elkerülnék a figyelmünket, vagy elvakítanának bennünket. Csak a durvább anyaggal való vegyítés után válnak láthatóvá. Ilyen a tűz, „midőn durva anyag táplálja, látható, de igazi lakába visszatérve, tisztaságánál fogva kikerül az emberi látás hatóköréből, úgy a legnemesebb Művészetek és Tudományok is, az érzékektől elvonatkoztatva, annál kevésbé érthetőek számunkra, minél tisztábbá válnak önmagukban; de valamely, gondolatainkhoz idomított médium által konkrétá téve, a színek kiváló keveredése révén, könnyebben megragadhatók.”

És a szarkofág közepén egy nyitott tál: *minden megtörhet.*

Az apertúra, a nyílás, lyuk, sokértelmű. Az bizonyos, hogy pótcselekvés, az igazi gyönyör a sólymocskával való coitus. Hogy a pótcselekvés önkielégítés-e avagy a feleséggel való együttválás (mint Gerézdi véli), eldönthetetlen. A Tiziano kép aperturája ugyanilyen kétértelmű: fallikus utalás, tehát – mondhatnánk – az önkielégítés a valószínűbb. De mindez a rózsás és ruhás hölgyre vonatkozik, a feleségszerepűre, ez inkább a nejjel való játékra utalhat. Már csak azért is, mert a kép, ha a művészettörténet jól tudja, esküvőre készült.

A második képen Francesco Colonna *Hypnerotomachia Poliphilijének* egyik metszete

Az újabb értelmezők egy öreg Balassi Jánost vizionálnak. Vajon miért? A versben erre *semmilyen utalás nincs*. Bene Sándor esetében ez jobban érthető, hiszen ő Balassi Bálint apját (aki, többek közt, kétségtelenül, egy időben öreg is volt) tartja a címben megnevezettnek. De Szilasi ebben a kérdésben (szerintem helyesen) Gerézdit követi: a 17. századi Jánost tartja a beszélőnek. Róla pedig annyit lehet tudni, hogy Balassa Zsigmond¹⁷ legfiatalabb gyermeke. Mivel Zsigmond úr Zborowski Erzsébetet 1595-ben vette feleségül, s mivel három fiúk és egy lányuk született, s mivel ikerszülésről nem tudunk, maximum évi egy szülést tételezhetünk fel. Ezek szerint János legkorábban 1598-99-ben szülehetett – vagy sokkal később, hiszen Gerézdi szerint – bár nem tudom, adatát honnan veszi -- 1623-ban János még kiskorú.¹⁸

Az bizonyos, hogy Madách Gáspár (aki minden valószínűség szerint a vers szerzője, mint ezt a szakirodalom többnyire egybehangzóan véli) 1642-ben vagy 1643-ban már meghalt. A vers szerzésének legvalószínűbb dátuma tehát az 1630-as évek második fele. Ekkor Balassa János – a legtágabb értelmezést is megengedve – harmincvalahány éves.¹⁹ Bár a 17. századnak kétségtelen más volt az öregség-felfogása, egy ilyen korú férfi semmiképpen nem számított vénnek.

Nem egy öregember zavaros ábrándozásairól van tehát szó, hanem egy élete teljében lévő férfiú pajzán vágyairól, illetve azok kigúnyolásáról.

¹⁷ A török rombolások után ő építette újjá Kékkőt. Az erről szóló márvány emléktábla szövegét közli: Horányi Elek, *Nova Memoria Hungarorum (...)*, Pars I. Pestini 1792. 265–266.

¹⁸ Gerézdi, i.m., 890.

¹⁹ Korelál ezzel Gerézdi megjegyzése: „Madách Gáspárnak (1590?–1647) úgy húsz évvel fiatalabb kortársa is volt”, Gerézdi, uo. (Madách halálának adata Gerézdinél téves.)

A vers – szerintem – egy bibliai helyet markalfi módon parafrázáló groteszk, amely Balassa Jánoson élcelődik, s amelynek versnyelve, a 16-17. század század szokásos, középkori előképeken alapuló utalásrendszere. Szoros olvasatban, némi kommentárral:

Az én sólymocskám Palojtán vagyon, azaz a ma Alsópalojtának²⁰ nevezett helyiségben, Kékkőtől mintegy 6 km-re. Szerelmiért Palojtára gyalog ballagok, Mint ész nélkül szűkös, járó bolondok. Miért ballag a vers beszélője gyalog? Így kb. másfél óra. Vágtató lovon nincs tíz perc.²¹ Mert a lovas feltűnő? A gyalogos beleolvad a többi gyaloglóba? Nehéz másra gondolni. Azaz: titokban kell Palojtára menni. Ész nélküli bolond aki ezt vállalja, a szerelem bolondja.

Előmben jövéen ő felfeslőzik, írja olvasatában, mások nyomán, Szilasi, ez ma így értelmes, – de hát *nem ez van a kéziratban.* Hanem az, hogy *felfosztozik.* A kritikai kiadás, helyesen közli, s Varga Imre jegyzete is pontos: „A szó előfordul Károlyi Bibiliájában Sámuel könyve II. könyve 6.20-ban” Idézzük: „(...) Mily dicsőséges vala ma Izráel királya, ki az ő szolgálóinak szolgálói előtt *felfosztózt vala* ma, mint a hogy egy esztelen szokott *felfosztózni!*” A latin megfelelő: nudatus est, azaz meztelen.

Okulárját mutatván szemem tisztíttatik – vajh miért okulár? Mindkét nemnek van szeme, amely eszköze a vonzódásnak, megkívánásnak, tehát a versszerző akár azt is írhatná: *szemét mutatván szemem tisztíttatik.* *De nem ezt írja.* Miért? Az okulár a korban igen értékes holmi, keveseknek elérhető. Értékét növeli kerete; a szó első előfordulása 1544-ből: „foglaltatik volt egy okulárt aranyba”.²² Nem akármilyen nemiszervről van tehát szó: a látást – ebben a kontextusban a coitust – élesebbé, jobbá tevő, értékes, akár aranyba foglalt szervről, arról, hogy a sólymocska rám fordult fara, meghozza szemem világát, éleslátásomat.

Pataki Füsüs János emígyen tanít: ²³ „Az asszonyembernek szép színe miatt sokan vesztenek el. Eszesen cselekedte világbíró Sándor, hogy Darius királynak rabbá tött leányit nem akarván nézni, hanem szemeit rólok elfordítván, azt mondotta: Perficas puellos esse dolores oculorum. Az perzsiai leányok az szemeknek fájdalmi. Kábaság volt Democritus dolga, kiről Tertullianus azt írja, hogy midőn az asszonyokat kívánság nélkül nem nézhetné, tehát szemeit kitolta, mely esztelenségét nyilván megmutatta. Isaeus kedig, midőn egy néminemű embertől kérdettetnék, látván egy asszonyi állatot, mint tetszenék az személy, azt felelte: (...) Id est. Desii laborare ab oculis. *Megszüntem betegeskedni az szemeimre.* Ékes szemérmetségnek beszédi, érdemes követni.”(Kiemelés tőlem, K.P.)

²⁰ 1670-ből származó harangjának feliratából kivehető, hogy egykor Vásáros-Palojta volt. Vö.: xx. Mai neve a 18. sz.-tól datálható. Hogy a távolság 4 km. lenne, s hogy a helység Kékkőtől nyugatra lenne – tévedés. Vö.: <http://szelence.com/madach/balassa.html>

²¹ A gyalogos átlagos sebessége 4km/óra. A vágtató lovasé elérheti a 80 km/órát.

²² NytSz, 1072.

²³ Pataki Füsüs János, *Királyoknak tüköre*, Bártfa, 1626, 230—231.

„...szemgyógyító írral kend meg a te szemeidet, hogy láss.”²⁴ – így a Biblia. Balassa János, ha nem is egészen bibliai értelemben, megfogadta eme tanítást. Látni akart, élesen, nagyon, s inkább a palojtai, mintsem a kékkői látvány érdekelte.

*

Jelen keretek közt nyilván nem vázolhatom fel a bonyolult nyelvi-képi összetevők előzményeit, forrásait. Számomra nyilvánvaló, hogy ez a metaforikus képnyelv az *Ószövetségtől* kezdve (vö.: motto), a szexuális misztikában, a *comedia de l'arte* és a farsangi-karneváli fordított világ nyelvezetében egyaránt alakult, továbbélt, egyfajta nemzetek fölötti képrendszert és képnyelvet alkotva, ám nemzeti nyelvenként módosuló formában. És természetesen, alkalmanként, használják ezt a nyelvezetet a reneszánsz festészet nagyjai éppúgy, mint a magas irodalom művelői.

Csak néhány érdekes képet mutatnék be a 14–15. századból.²⁵

Krisztus sebe, és Balassa János apertúrája között nem nehéz némi párhuzamot észrevenni:

Krisztus sebe

1., *Bonne of Luxembourg zsoldáros és imádságoskönyve*, 1349 előtt, New York, The Metropolitan Museum of Art, The Cloisters Collection, MS 69.86, fol. 331r.

2. A könyvjelzőként szolgáló, valamely nagyobb szöveg-kép együttesből kivágott cédula. A steteburgi ágostonrendi apácák H:S 460 2° Helmst. jelzetű breviáriumának lapjai között találták.²⁶

²⁴ Károlyi-Biblia: 3,18

²⁵ Vö.: Martha Easton, "Was It Good For You, Too?" *Medieval Erotic Art and Its Audiences*, „Different Visions, A Journal of New Perspectives on Medieval Art”, cikkéből, vö: <http://differentvisions.org/issue-one/>

²⁶ *Rosenkränze und Seelengarten, Bildung und Frömmigkeit in niedersächsischen Frauenklöster*, herausgegeben von Britta-Juliane Kruse, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2013 (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek Nr.

A késő középkorban különösen tisztelték Jézus oldalsebét, a kódexek illuminációiban is feltűnik. A seb Krisztus egész megsebzett testét, ezáltal az emberi nemzet megváltásáért elszenvedett áldozati halálát is szimbolizálta, s a keresztények számára a bűnök bocsánatának ígérését jelentette.

Raimondo da Capua Sienai Szent Katalinról írt legendája szerint Katalinnak Krisztushoz fűződő különösen bensőséges viszonya abban is megnyilvánult, hogy maga Krisztus szólította fel: oldalsebéből igyon. Capua életrajzának egy *Geistlicher Rosengarten* című német fordítása széleskörűen ismert volt. A német legendának van egy rendkívül erotikus jelenete, melyben Szent Katalin odatapad Krisztus sebéhez, hosszan iszik belőle, lelke és sanyargatott teste egyaránt megújul, olyannyira, hogy majd két hétig sem innia, sem ennie nem kell. Azaz míg a kép egyértelműen a vulvára utal, a misztikus-erotikus jelentésben férfi, sőt isteni principium is lehet.

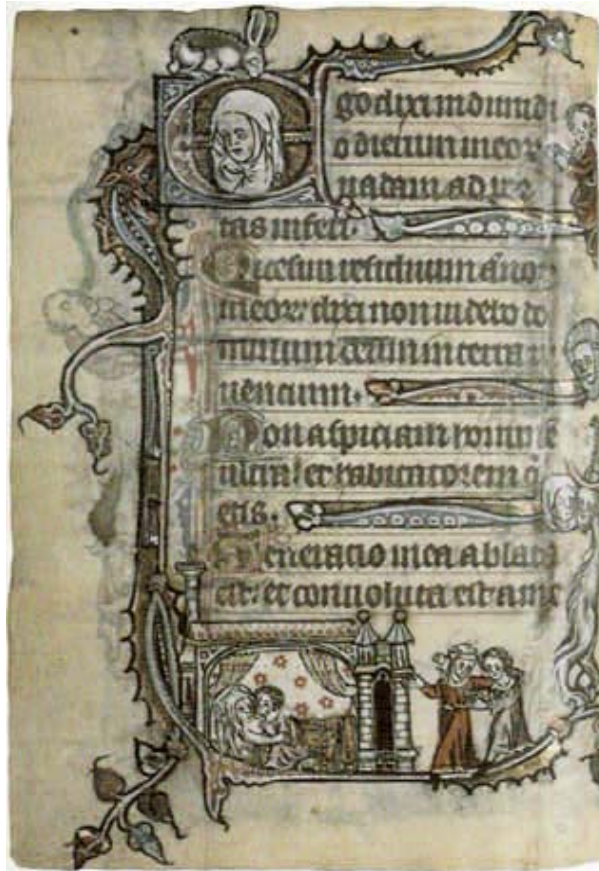
A könyvjelzőre egy 15. századi kéz, gótikus kurzív írással a seb köré írta a híres meditatív himnusz, az *Ad singula membra Christi patientis* (A *Salve mundi salutare* kezdetű vers²⁷) néhány szakaszát.²⁸

Egy flamand óraskönyvben a pokolba vezető utat nyilvánvalóan szerelmi, sőt szex-jelenetek ékesítik. Felül pedig, az iniciálé koronájaként, egy nyuszi lapul:

96, Ausstellung der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Bibliotheca Augusta: Augusterhalle, Schatzkammer, Kabinett) vom 3. März bis zum 25. August 2013) Leírása: Britta-Juliane Kruse és Bertram Lesser, 228–229, a kép: 229. Az adatra Utasi Csilla hívta fel a figyelmemet.

²⁷ Magyarul a Thewrewk- és a Peer-kódexben, prózában a Gömör-kódexben. A *Cantus Catholicibus*ben, Kájoni János énekeskönyvében, és a szakrális ponyvairodalomban is tovább él. Vö. *Katolikus Lexikon, Szent sebek*, <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Sebek.html>

²⁸ Ezt a himnuszt sokáig Clairvaux-i Szent Bernátnak tulajdonították, valójában azonban Arnulf von Löwen (kb. 1200–kb. 1251), ciszterci apát a szerzője. A himnuszkivonat Krisztus áldozati halálát, s annak megváltó hatalmát emeli ki. A híveknek nem inniuk kell Krisztus sebéből, hanem meditáció segítségével behatolniuk a sebbe, Krisztus szívéig, a Megváltóval ezzel örökre egyesülve.

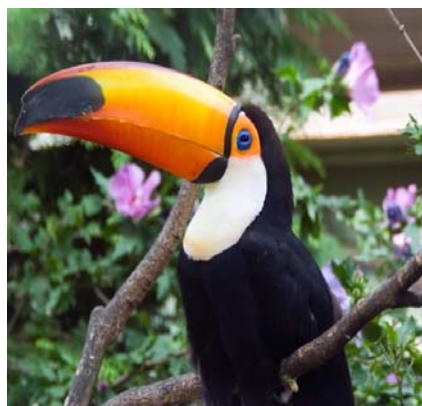
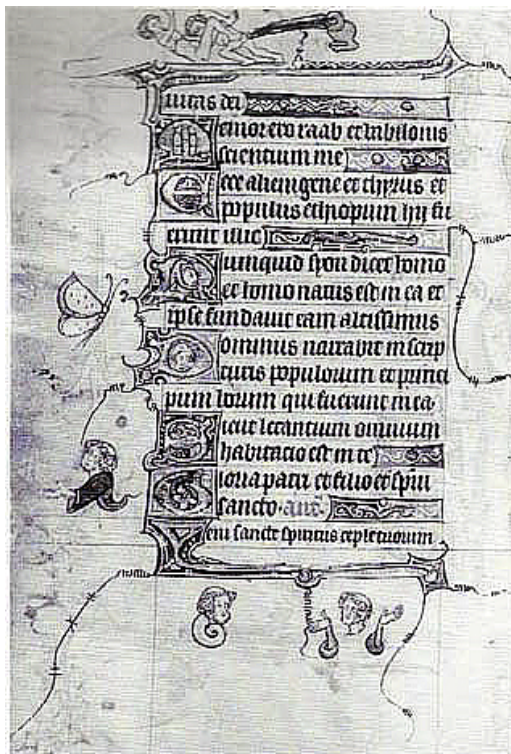
A Pokol kapuja, Hóraskönyv, Oxford, Bodleian Library, MS Douce 6, fol. 160v.

Nyuszi van (Párizsban, 1320 k. készült) a szerelmi jelenet alsó részén is, a példákat még bőséggel szaporíthatnánk:

London, Victoria and Albert Museum

Egy késő középkori óraskönyvben az orális szex (?) egy meglehetősen hosszú csőrű, erősen megrajzolt szemű, már-már okuláros madár közreműködésével történik. (Leginkább egy tukánmadárhoz hasonlít, amely azonban amerika esőerdejeiben él, s ekkor még nem fedezték fel Amerikát...).

New York, Pierpont Morgan Library, MS M. 754, fol. 65v.

Miközben Paula Gerson és Michael Camille szerint a kép az ugyanezen a folián idézett bibliai helyre utal.²⁹

Amit bizonyosra mondhatunk, az az, hogy adott kontextusban a szem, a nedvek (ikra), a sólyom (általában a madarak), az apertura, a nyelv: szexuális utalás. *Ezt mondja Gerézdi is.* De azt nem mondja, hogy egy szubtilis – főleg a korabeli olasz irodalom egy részének szóhasználatával egybeeső – elfogadott, a befogadó által jól ismert, sőt a vallásos misztika, vagy akár az Ószövetségi Szentírás által is használt nyelv ez. Nem lator – az más. És nem is udvari – az is más.

Nézzük az olasz párhuzamokat.³⁰ A szem, mind az olasz, mind a francia irodalomban az anus (végbélnyílás), esetenként a húgycső-nyílás megfelelője. A szemnek többes számban többféle jelentése

²⁹ Paula Gerson, "Margins for Eros," *Romance Languages Annual* 5 (1993): 47- 53; Camille, *Image on the Edge*, 53-54; for an illustration, 49 fig. 24. 0

lehet, úgymint a 'két női nyílás', a nő 'alsó arcának nyílásai'; Macchiavellinél a legvilágosabb: a 'női rés, hasadék': a finocchio, amely 'a kettő közül a finomabb'; occhietto pedig 'a kettő közül a kisebb'.

Burchiello a szembaj ellen javasol receptet, a betegség és gyógymódja tökéletesen ugyanaz, mint Balassa János esetében.

Általában is igaz, hogy a karneváli költészetben a „*mal di...* +egy főnév” kifejezés a főnév által megnevezett dolog kívánását jelenti, gyógyítani a kívánság beteljesítésével lehet.

A nő megkívánására = szembajra tehát az olasz költői párhuzamok szerint az orvosság: fogd meg hímtagodot (= napkorong), tedd a nő üregébe (= kemence), csináld végig az aktust (= főzzél). Egy hason függő erszény nedvét fogod inni. A nő nemi váladékáról van szó, amelyet Gabriele Simeoni a „rózsavíz”-zel azonosít. A rózsza gyakorta jelenti a 'női nemi szerv'-et.

Már észrevehettük: *ennek a képanyelvnek a megfeleltetési sohasem egyértelműek*, a szexuális metaforák mindig kontextusfüggők: a nyuszi lehet fallikus szimbólum, de a vulva megfelelője is (az utóbbi a gyakoribb). A sólyom ugyanígy. Krisztus sebéről már volt szó. A különfajta nedvek, olajak jelenthetik a spermát, de jelenthetik a nő nemi váladékát is.

Ezt a nyelvet – más stílusban, de lényegében azonos funkcióban – használja a magasköltészet is. Shakespeare *Venus and Adonis* című (Ovidius, *Met. 10.* alapján írt) hosszú költeménye, nem minden ironia és nyelvi humor nélkül festi le az Adonisért lángoló Venust. Ily szavakat ad a szerelemistennő szájába:

(...)

I'll be a park, and thou shalt be my deer;

Feed where thou wilt, on mountain or in dale:

Graze on my lips; and if those hills be dry,

Stray lower, where the pleasant fountains lie.

(Vadaskert leszek, s te lészel szarvasom / Bárhol is legelnél, hegyen vagy völgyekben, ajkamról eszel, ha pedig ama hegy kiszárad, kutass az alatt rejlő, gyönyörű forrásnál.)

Within this limit is relief enough,

Sweet bottom-grass and high delightful plain,

Round rising hillocks, brakes obscure and rough,

³⁰ Jean Costa, *Le carnaval du langage, le lexique erotique des poètes de l'équivoquedel Burchiello a Marino (XVe-XVIe siècles)*, Tome III, L'Universite de Paris, 1978. c. munkája alapján. Costa ugyan szinte minden szövegbe képes belelátni szexuális (főleg anális) vonatkozásokat, ám esetenként helyesek megfigyelései.

To shelter thee from tempest and from rain
 Then be my deer, since I am such a park;
 No dog shall rouse thee, though a thousand bark.'

(Van e határban élvezet elég, puha pázsit és széles-pompás rét, Körkörös dombocskák, ismeretlen, durva berkek: menedékeid vihar és eső elől. Légy tehát szarvasom, hisz' ilyen kert vagyok: kutya sem zargat, ha ezer ugat is.)³¹

A témát Tiziano is megfestette, két változatban is. A korábbi kompozíció 1545–46-ban, a Farnese család részére és egy másikat 1554-ben, II. Fülöp spanyol király (Prado, Madrid) számára. Ez utóbbi valószínűleg nem maradt fent, csak a másolata, de ennek szempontunkból nincs jelentősége.

Íme a két változat:

Két fontos különbség van a képek között:

Az első képen a nyilakon egy kis ördögfióka nyújtogatja nyelvét. A másikon nyoma sincs.

³¹ A versrészlet Lőrinczy [Lehr] Zsigmond műfordításában:

(...)

Én a vadaskert, gímem léssz te itt:
 Bárhol legelhetsz, hegy-völgy vár reád;
 Kezdd ajkimon, s ha a hegy fen hideg lesz,
 Bolyongj alább a kies kútfejekhez.

Van e határban élvezet elég:

Lágy völgyi pázsit, nyájas hegyi sik,
 Halmok körül, berkek, vad sűrűség
 Vész s zápor ellen vadomat fedik.
 Kerted vagyok hát, légy gímem magad,
 Nem bánt eb itten, bár ezer ugat.

Tudjuk, Ovidius szerint Cupido e nyílvevesszőkkel karcolta meg véletlenül anyját, akit eme sebecske készített Adonis iránti őrült szerelmére. Ez a didaktikus megoldás.

A másik feltűnő különbség: az első képen Venus lába mellett nincs semmilyen tárgy. A másikon egy feldőlt edény.

A feldőlt edény nem tölti be tárolási funkcióját. Adonis nem akarja használni, nem akar beletölteni semmit. Van ugyan begyecske, de neki nem kell. Ez a szimbolikus-játékos megoldás.

A Balassa Jánost gúnyoló vers szerzője tehát kitaposott úton járt.

És talán Eckhardt Sándor – noha a szexuális utalások elkerülték tanáros figyelmét – nem is tévedett olyan nagyot, amikor olasz mintákról, s „précieus kép”-ről beszélt. Ezt fordíthatjuk értékesnek, drágának, nemesnek – hát nem az? Nem. Továbbá sem nem udvari, sem nem lator. Bonyolultan az előbbinek s tulajdonképp az utóbbinak is groteszk átformálása. De hát a „précieus”, ahogy valószínűleg Eckhardt is értette, finomkodót (is) jelent, a jelentésen megcsavarót, maníros játékot. Kár, hogy Eckhardt, anno, nem reagált Gerézdi cikkére, amely persze földbedöngölően alapvető felismeréseket tartalmazott.

Mint ahogy Eckhardt azt sem észlelte, hogy Balassi Bálint *Szép magyar komédiája* ugyanezt a képnyelvet használja...